

nie zyskało jeszcze całkowitej aprobaty. Nastąpiło jedynie, co trzeba uznać za pozytywny efekt badań, daleko idące sprecyzowanie samych pytań. Nadal otwarta jest sprawa miejsca i roli hellenistów w pierwotnej gminie jerozolimskiej, ich teologicznych zapatrywań (różnych od reszty gminy?), przyczyn konfliktu. Należałoby też sprecyzować bliżej, opierając się na tekście, formę socjalnej pomocy ubogim wewnątrz gminy. Czy mamy tutaj do czynienia z instytucją analogiczną do żydowskiej instytucji *quppāh*? Jaka byłaby w takim wypadku funkcja Siedmiu? Nadto należałoby w dalszych badaniach zwrócić uwagę na redakcyjny zamysł Łukasza: jakie znaczenie i jaką funkcję nadał Dz 6, 1—7 autor księgi? Tylko wtedy poprawnie zinterpretuje się sam tekst i uzyska odpowiedzi na postawione wyżej pytania. Dz 6, 1—7 czekają zatem na dalsze badania.

Lublin

KS. STEFAN SZYMIK MSF

O. Franciszek Malaczyński OSB

ODNOWIONA LITURGIA ŚLUBÓW ZAKONNYCH

Co roku w Wielkim Tygodniu powtarzając śpiew „Christus factus est pro nobis oboediens”, wysławiamy tajemnicę odkupienia. Chrystus odkupił nas przez akt posłuszeństwa aż do śmierci. Ten akt posłuszeństwa Chrystusa aż do śmierci został uwieńczony w porządku sakramentalnym przez ofiarę eucharystyczną, a w porządku Ciała mistycznego, przez stan zakonny. Wszyscy chrześcijanie powinni naśladować Chrystusa; zakonnik ma naśladować Chrystusa w Jego ofierze, w posłuszeństwie aż do śmierci. Zakonnik siebie samego składa Bogu w ofierze, dlatego całe jego istnienie jest aktem kultu w miłości (Kan. 607, § 1).

Ponieważ stan zakonny ma specjalne miejsce w Ciele mistycznym Chrystusa, Kościół od dawna publicznie przyjmował zobowiązanie do życia według rad ewangelicznych. Już w katakumbach spotykamy freski przedstawiające obrzęd welacji dziewic, w najstarszych sakramentarzach znajdujemy formularze związane z konsekracją dziewic, wdów i mnichów. Są one początkowo bardzo zwarte i krótkie, jak cała liturgia rzymska. Gdy Kościół rozszerza się na całą Europę, obrzędy zakonne zaczynają się bogacić i przedłużać. Zwłaszcza w zasięgu obrządków gallikańskich proste początkowo obrzędy coraz bardziej się komplikują. W momencie gdy zaczynają powstawać zgromadzenia

czynne, wiedza liturgiczna jest w upadku i powstają rozmaite wypisy z długich obrzędów monastycznych, adaptowane do użytku zgromadzeń czynnych, nieraz w sposób bardzo dziwny. W miarę jak powstają nowe zgromadzenia, ilość rytuałów ślubów zakonnych gwałtownie wzrasta, a ich jakość raczej się nie poprawia. Dlatego Sobór Watykański II postanowił:

„Należy ułożyć obrzęd profesji zakonnej i odnowienia ślubów, który by przyczynił się do większej jednolitości, prostoty i dostojności, powinni go przyjąć ci, co podczas Mszy św. składają lub odnawiają śluby, z zachowaniem jednak prawa partykularnego” (KL nr 80).

Rada do wykonania *Konstytucji o liturgii* powołała specjalny zespół złożony z wybitnych specjalistów, który miał opracować „Obrzędy ślubów zakonnych” i „Obrzędy konsekracji dziewic”. Na czele stał O. Ignacy Calabuig OSM. W skład zespołu wchodził: Bernard Botte OSB, Burhard Neunheuser OSB, Piotr Maria Gy OP, oraz inni wybitni liturgiści z całego Kościoła. Zespół postanowił opracować obrzędy w ten sposób, aby jasno wyrażały teologiczne znaczenie profesji, miały przejrzystą strukturę zgodną z tradycją liturgii, umożliwiały zachowanie tradycyjnych formuł i sprzyjały uczestnictwu wiernych.

Dnia 2 lutego 1970 r. Kongregacja Kultu Bożego ogłosiła *Ordo professionis religiosae*, po polsku: *Obrzędy ślubów zakonnych*. Jak wszystkie odnowione księgi liturgiczne, *Obrzędy ślubów zakonnych* zawierają wprowadzenie teologiczne i duszpasterskie oraz dwie części: jedną przeznaczoną dla zakonników, drugą dla zakonnice. Każda z tych części podaje obrzędy rozpoczęcia życia zakonnego, profesji czasowej i profesji wieczystej.

ROZPOCZĘCIE ŻYCIA ZAKONNEGO

W ostatnich czasach w większości zgromadzeń nowicjusz na początku życia zakonnego otrzymywał habit. Już w latach przed Soborem wracano w dyskusjach do myśli św. Benedykta, który zmianę stroju łączy ze ślubami. Podnoszono, że wręczenie habitu jako znaku poświęcenia życia Bogu, powinno się łączyć z obrzędem profesji. Podkreślano ponadto, że nowicjat jest okresem próby, który nie zawsze kończy się pomyślnie. Dlatego przyjęcie do nowicjatu nie powinno mieć charakteru publicznego i nie powinno zawierać żadnych słów ani symboli oznaczających zaangażowanie się na stałe. W niektórych zgromadzeniach żeńskich obłóczyny miały charakter uroczystszy niż profesja, co niejednokrotnie utrudniało powrót do domu nowicjuszek, która nie mogła kontynuować życia zakonnego.

Obrzęd rozpoczęcia życia zakonnego ma charakter Liturgii słowa i jest zarezerwowany dla rodziny zakonnej. Nie wyklucza się wspólnego stroju dla nowicjatu. Nie powinien to jednak być habit noszony przez profesów.

PROFESJA CZASOWA

Po zakończeniu nowicjatu odbywa się profesja czasowa, która ma swój specyficzny charakter. Z jednej strony nowicjusz podejmuje publicznie obowiązek życia według rad ewangelicznych, z drugiej strony trwa jeszcze okres próby, dlatego Wprowadzenie do *Obrzędów ślubów zakonnych* zawiera zasadę: „Złożenie czasowych ślubów zakonnych może się odbyć w czasie Mszy św., ale bez żadnej specjalnej uroczystości”. Gdy profesja czasowa odbywa się w czasie Mszy św. jej obrzędy są organicznie powiązane z obrzędami Mszy św. Jeżeli jakiś instytut zakonny pragnie zarezerwować miejsce we Mszy św. tylko dla ślubów wieczystych, może profesję czasową połączyć z częścią Liturgii godzin albo z Liturgią słowa.

Zgodnie ze starożytnym zwyczajem, po złożeniu ślubów wręcza się oznaki stanu zakonnego i rodziny zakonnej. *Ordo professionis*, przewiduje wręczenie habitu (u kobiet — welonu) i Reguły. Można dodać inne elementy, np.: krzyżyk, medal, itp.

ŚLUBY WIECZYSTE

Związanie obrzędu z Mszą św.

Jak już wspomniałem, naśladowanie Chrystusa posłusznego aż do śmierci jest przedłużeniem Jego ofiary w porządku Ciała Mistycznego. Arcybiskup M. Magrassi OSB zapytany, czy życie kapłańskie nie przeszkadza mu z realizowaniu powołania monastycznego, odpowiedział, że mu raczej pomaga. W każdej Mszy modlitwę: „Przyjmij nas, Panie, stojących przed Tobą w duchu pokory i z sercem skruszonym; niech nasza ofiara tak się dzisiaj dokona przed Tobą, Panie Boże, aby się Tobie podobała”, przeżywa jako odnowienie ślubów.

Takie rozumienie profesji zakonnej spowodowało związanie ślubów z Mszą św. już w VII wieku. W rozmaitych krajach wybierano na to różne momenty Mszy św., podobnie jak w różnych momentach udzielano święceń.

Konstytucja o Liturgii zaleciła składanie ślubów w czasie Mszy św. W nowym mszale przewidziano specjalne formularze mszalne na dzień ślubów zakonnych. Opracowane na polecenie Soboru *Obrzędy ślubów zakonnych* przewidują, że obrzęd rozpoczyna się bezpośrednio po Ewangelii. W ten sposób Liturgia słowa przygotowuje całe zgromadzenie do należytego przeżycia momentu ślubów. Homilia staje się równocześnie przemówieniem do składających śluby, a samo złożenie profesji odbywa się przed przyniesieniem darów ofiarnych. Obrzędy ślubów zostały organicznie powiązane z obrzędami Mszy św. tak, że powstała harmonijna całość.

a) W procesji na wejście uczestniczą kandydaci do ślubów w towarzystwie mistrza lub mistrzyni i przełożonych, gdy chodzi o zgromadzenia siostr. W zgromadzeniach męskich przełożony uczestniczy w procesji jako celebrans.

b) W Liturgii słowa czyta się odpowiednio dobrane perykopy z Pisma świętego, które wyjaśniają znaczenie ślubów zakonnych.

c) Homilia mszalna wyjaśnia czytania biblijne oraz znaczenie ślubów zakonnych dla samych składających profesję i dla całego Kościoła.

d) Przy ślubach wieczystych Litanie do wszystkich Świętych zastępuje Modlitwę powszechną, natomiast przy ślubach czasowych Modlitwa powszechna kończy obrzęd.

e) Kartę profesji składa się na ołtarzu.

f) W czasie przygotowania darów nowi profesy przynoszą do ołtarza chleb i wino na znak włączenia się w ofiarę Kościoła.

g) Pocałunek pokoju będący znakiem włączenia nowych profesów do wspólnoty może zastąpić mszalny znak pokoju.

h) Profesję wieczystą wspomina się w Liturgii eucharystycznej przez specjalną prefację i przez odpowiednie dodatki w Modlitwach eucharystycznych.

i) Komunia św. pod dwiema postaciami stanowi pełniejszy znak zjednoczenia profesów z Chrystusem.

Przebieg obrzędów

Obrzędy wieczystej profesji mają przebieg podobny do innych obrzędów liturgicznych, w których dokonuje się prawdziwa konsekracja osób do służby Bożej. Porządek jest następujący:

1. Wezwanie kandydatów lub złożenie prośby.

2. Homilia.

3. Pytania, które swoją formą nawiązują do skrutynium poprzedzającego chrzest. Celebrans przypomina związek profesji zakonnej z chrztem oraz obowiązki życia zakonnego.

4. Litanie do wszystkich Świętych, która stanowi bezpośrednie przygotowanie do złożenia ślubów i podkreśla znaczenie ślubów zakonnych w perspektywie tajemnicy obcowania Świętych.

5. Złożenie ślubów zakonnych, które stanowi punkt szczytowy obrzędu. Księga rzymska pozostawia poszczególnym rodzinom zakonnym możliwość zachowania tradycyjnej formuły profesji. Zaleca, aby karta profesji była własnoręcznie napisana w przeddzień profesji, podpisana przez profesę na ołtarzu i złożona na nim na znak włączenia ofiary człowieka w ofiarę Chrystusa. Śpiew „Przyjmij mnie, Panie” wyraża radość profesy i jego ufność, że Bóg da mu łaskę wytrwania. Te wszystkie elementy są wzięte z tradycji benedyktyńskiej i zostały zaproponowane całemu Kościołowi.

6. Następuje modlitwa konsekracyjna, w której Kościół wyprasza szczególne błogosławieństwo Boże dla nowych profesów. Struktura modlitw konsekracyjnych zawartych w obrzędach ślubów zakonnych jest taka sama jak innych modlitw konsekracyjnych w liturgii rzymskiej. Skierowane są do Boga Ojca, wspominają dzieje zbawienia w Starym Przymierzu i dzieło odkupienia dokonane przez Chrystusa. Następnie prosi się Ojca Niebieskiego, aby zesłał Ducha Świętego na profesów i udzielił im daru wytrwania.

Obrzędy ślubów zakonnych podają dwie formuły konsekracyjne dla mężczyzn i dwie dla kobiet. Każda z nich zawiera wyraźną epiklezę, czyli wezwanie Ducha Świętego z Jego uświęcającą mocą. Oto tekst modlitwy konsekracyjnej ze ślubów zakonników:

„Boże, źródło wszelkiej świętości, tak umiłowałeś ludzi, których stworzyłeś, że dałeś im udział w boskiej naturze. Tego zamiaru Twojej dobroci nie zniweczył grzech Adama ani nie zmieniły zbrodnie świata. Na początku czasów dałeś nam Abła jako przykład życia niewinnego. Potem wśród wybranego ludu Hebrajczyków wzbudziłeś świętych mężów i kobiety odznaczające się wszystkimi cnotami. Wśród nich jaśnieje Córka Syjonu, Najświętsza Maryja Panna, z której narodziło się Twoje Słowo, wcielone dla zbawienia świata, nasz Pan Jezus Chrystus.

Jego, Ojcze, uczyniłeś wzorem świętości i dlatego stał się ubogim, aby nas ubogacić, i przyjął postać niewolnika, aby nam przywrócić wolność. Z niewysłowioną miłością odkupił świat przez misterium paschalne i uświęcił swój Kościół, któremu wysłużył u Ciebie, Boże, dary Ducha Świętego. Ty przez natchnienie Ducha Pocieszyciela pociągnąłeś niezliczonych synów do naśladowania Chrystusa, aby porzucający wszystko, związani węzłami szczerej miłości przywarli do Ciebie całym sercem i służyli wszystkim braciom.

Wejrzyj zatem, Panie, na tych, których powołałeś i zeslij na nich Ducha świętości, aby z Twoją pomocą wiernie wypełnili to, co dzięki Twojej łasce z radością ślubowali. Niech się wpatrują w przykłady Boskiego Mistrza i wytrwale je naśladowują. Niech zachowają, Boże, nienaruszoną czystość, radosne ubóstwo i ofiarne posłuszeństwo. Niech podobają się Tobie przez pokorę, służą z prawdziwym poddaniem i przylgną do Ciebie z żarliwą miłością. Niech w doświadczeniach będą cierpliwi, stali we wierze, niech się radują nadzieją i działają z miłością. Niech ich życie buduje Kościół, przyczynia się do zbawienia świata i niech będzie jasnym znakiem dóbr niebieskich.

Panie, Ojcze Święty, bądź dla tych sług Twoich obrońcą i rządcą, a gdy staną przed trybunałem Twojego Syna, bądź im zapłatą i nagrodą. Niech się cieszą, że wypełnili swoje zobowiązania i utwierdzeni w Twojej miłości niech się połączą ze Świętymi i razem z nimi wielbią Ciebie na wieki. Przez Chrystusa Pana naszego. Wszyscy: Amen.”

Dla porównania główna część modlitwy konsekracyjnej na śluby sióstr:

„Błagamy Cię, Ojcze, ześlij moc Ducha Świętego na te córki Twoje, aby podtrzymał płomień postanowienia, które w ich sercach wzbu-
dził. Niechaj, o Panie, załśni w nich nowym blaskiem światło chrztu
i niewinność życia. Niechaj przylgną do Ciebie żarliwą miłością,
wzmocnione świętymi więzami zakonnymi. Niechaj dochowają wier-
ności Chrystusowi, jednemu Oblubieńcowi, niech ogromną miłością
kochają Matkę-Kościół i niech tą miłością nadprzyrodzoną obejmą
wszystkich ludzi, przed którymi świadczyć mają o błogosławionej
nadziei dóbr niebieskich”.

7. Po modlitwie konsekracyjnej następuje wręczenie oznak i przy-
jęcie do rodziny zakonnej. Jako oznakę złożenia ślubów wieczystych
„Obrzędy ślubów zakonnych” wskazują dla zakonnicy obrączkę, dla
mężczyzn nie ma żadnego ogólnego wskazania. W zakonie benedyk-
tyńskim wręcza się kukullę, czyli płaszcz chórowy, w niektórych in-
nych krzyż. Przyjęcie nowych profesów do pełnej wspólnoty zaznacza
się zwykle przez pocałunek pokoju.

ODNOWIENIE ŚLUBÓW

Obrzędy ślubów zakonnych przewidują odnowienie ślubów czaso-
wych oraz uroczyste odnowienie ślubów w 25 i 50 rocznicę ich złoże-
nia. Nie wyklucza się wspólnego odnowienia ślubów w czasie Mszy
św. w pewnych okolicznościach, np. zakonne rekolekcje zgromadzenia
lub wyjątkowa uroczystość. Przestrzega się przed mnożeniem tego
rodzaju obrzędów z samej pobożności.

OBRZĘDY KONSEKRACJI DZIEWIC

W tym samym roku 1970 ogłoszono *Ordo consecrationis virginum*
czyli „Obrzędy konsekracji dziewic”.

Wprowadzenie do tych obrzędów podaje następujące zasady dopu-
szczania kandydatek:

„Do konsekracji można dopuszczać mniszki, które:

a) nigdy nie zawierały małżeństwa ani nie żyły publicznie jawnie
w stanie przeciwnym czystości,

b) złożyły profesję zakonną w czasie tego obrzędu albo złożyły ją
poprzednio,

c) należą do rodziny zakonnej, której przysługuje prawo do kon-
sekracji czy to na podstawie starego zwyczaju, czy na mocy pozwo-
lenia świeżo uzyskanego od kompetentnej władzy.

Do konsekracji można dopuszczać dziewice żyjące w świecie, które:

a) nigdy nie zawierały małżeństwa ani nie żyły publicznie czyli
jawnie w stanie przeciwnym czystości,

b) według ogólnej opinii, przez swój wiek, roztropność i obyczaje dają rękojmię, że wytrwają w życiu czystym i poświęconym służbie Kościoła i bliźnich,

c) zostały dopuszczone do konsekracji przez biskupa ordynariusza miejsca.

Do biskupa należy ustalenie sposobu, w jaki dziewice prowadzące życie świeckie mają się zobowiązać do zachowania dziewictwa na zawsze”.

W czasie przygotowywania *Obrzędu konsekracji dziewic* nie brakowało głosów za jego zniesieniem. Zachowano go jednak ze względu na tradycję i na instytuty świeckie, które nie składają ślubów zakonnych, ale służą Kościołowi praktykując rady ewangeliczne.

Nowy Kodeks prawa kanonicznego stwierdza, że obok instytutów życia konsekrowanego istnieje „stan dziewic”, które składają przyrzeczenie ściślejszego naśladowania Chrystusa i zostają poświęcone Bogu przez biskupa diecezjalnego według zatwierzonego obrzędu liturgicznego (Kan. 604, § 1).

Współistnienie *Obrzędów ślubów zakonnych* oraz *Obrzędów konsekracji dziewic* wywołało różne dyskusje i wątpliwości, które skierowano do Kongregacji Kultu Bożego („Notitiae” 7 (1971), s. 107). Kongregacja potwierdziła poprzednio ogłoszoną zasadę, że *Obrzęd konsekracji dziewic* jest zarezerwowany dla mniszek i dla panien żyjących w świecie oraz podała do wiadomości, że liczne zgromadzenia mniszek o ślubach uroczystych wybrały *Obrzędy ślubów zakonnych*, a zrezygnowały z *Obrzędu konsekracji dziewic*. Dano odpowiedź także na szczegółowe pytania:

PYTANIE 2: Czy zakonnice o ślubach prostych, które używają *Obrzędów ślubów zakonnych* mogą uważać, że są w taki sam sposób konsekrowane, jak te zakonnice, które otrzymują konsekrację dziewic? Jeżeli odpowiedź jest twierdząca, co stanowi najwyższy stopień konsekracji, obrzęd czy natura ślubów?

ODPOWIEDŹ: Zakonnice, które składają śluby wieczyste i używają *Obrzędów ślubów zakonnych*, są według intencji Kościoła i słów obrzędu prawdziwie konsekrowane. Co do drugiej części pytania: nie ma różnych stopni konsekracji w zależności od używanego obrzędu. Terminologia konsekracyjna *Obrzędów ślubów zakonnych* (rozd. III) jest niemniej „mocna” od terminologii Konsekracji dziewic (rozd. II).

PYTANIE 3: Czy podstawą konsekracji dziewic musi być ślub, czy też wystarczy jakiegokolwiek zobowiązanie przyjęte przez Kościół, np. przyrzeczenie?

ODPOWIEDŹ: Ściśle mówiąc, nie jest konieczny ślub w technicznym, prawnym znaczeniu tego terminu. Natomiast jest konieczne, aby pod-

miot konsekracji miał wolę ofiarowania się Bogu w sposób całkowity i na stałe, i aby Kościół tę wolę przyjął.

PYTANIE 7: Czy modlitwa błogosławieństwa w *Obrzędach ślubów zakonnych* ma ten sam walor co do istoty, jak modlitwa w *Obrzędach konsekracji dziewic*?

ODPOWIEDŹ: Taka była intencja odpowiedzialnych za tę część liturgii. Krótko mówiąc, Stolica święta dobitnie stwierdziła, że *Obrzędy ślubów zakonnych* mają pełny walor konsekuracyjny i konsekracja dziewic niczego nie dodaje.

ADAPTACJA NOWYCH OBRZĘDÓW DO POTRZEB ZGROMADZEŃ

Po ogłoszeniu *Obrzędów ślubów zakonnych* Kongregacja Kultu Bożego skierowała listy do Przewodniczących Konferencji Biskupów i do Przełożonych Generalnych w sprawie tłumaczenia i adaptacji obrzędów („*Notitiae*” 6 (1970), s. 317—322).

Przełożonym zwrócono uwagę, że na życzenie Soboru opracowano *Obrzędy ślubów zakonnych*, po to, aby uzyskać jednolitość struktury przy zachowaniu cech specyficznych Instytutów. Kongregacja podała bardzo szczegółowe wskazówki dla pracy redakcyjnej. Podkreślono, że podstawę mają stanowić *Obrzędy ślubów zakonnych* ogłoszone przez Stolicę świętą: „Byłoby błędem, gdyby za podstawę pracy wzięto stare ceremoniały i do nich wtrącano pewne elementy z nowych *Obrzędów ślubów zakonnych*”.

Na uwagę zasługuje następujące wskazanie:

„Z punktu widzenia liturgii habit staje się rzeczą świętą przez to, że jest wręczany w czasie Mszy św. z intencją, aby był oznaką przynależności do stanu zakonnego. Nie potrzebuje on osobnego poświęcenia. Jeżeli jednak ktoś pragnie habit poświęcić, należy to uczynić przed Mszą, w czasie której składa się śluby”.

Wszystkie zgromadzenia mają opracować rytuał ślubów w oparciu o tekst rzymski, a następnie przedstawić go do zatwierdzenia.

Doświadczenie uczy, że dobrze jest najpierw uzyskać zatwierdzenie diecezjalne „ad experimentum” i w praktyce wypróbować obrzędy. Jeżeli chodzi o zgromadzenia krakowskie, to obecny Ojciec święty stale trzymał się tej praktyki.

Zakony i zgromadzenia scentralizowane, przygotowują tekst jednolity dla całego zakonu, a poszczególne prowincje tylko tłumaczą tekst na język krajowy. W zakonie benedyktyńskim poszczególne Kongregacje, a nawet Opactwa mają własny rytuał ślubów. Powinien on również ulec rewizji i dostosowaniu do zasad liturgii odnowionej.

Warto włożyć wiele starania w opracowanie obrzędów profesji i dobrać najlepsze formuły, bo te teksty wyrażają duchowość zgromadzenia. Powinny one być podstawą rozważań w czasie przygotowania do ślubów, a potem przedmiotem refleksji tych, którzy śluby złożyli.

Tyniec

O. FRANCISZEK MAŁACZYŃSKI OSB

U W A G I I S P R A W O Z D A N I A

Ks. Norbert Mendecki

ŁÓDŹ Z CZASÓW CHRYSUSA NAD JEZIOREM GENEZARET

W r. 1986 poziom wody w Jeziorze Gennezaret obniżył się rekordowo na skutek słabych opadów w trzech ostatnich latach*. Owa katastrofalna sytuacja okazała się szczęśliwą dla archeologii biblijnej. Bracia Luftan szukając przy pomocy metalowego detektora monet z czasów hellenistycznych przypadkowo odkryli łódź, obok której znajdowały się jeszcze inne kawałki drzewa, prawdopodobnie z dwóch innych łodzi. Odkrycie miało miejsce na północno-zachodnim wybrzeżu Jeziora Gennezaret, pomiędzy Tyberiadą a Kafarnaum (J 6, 1. 23; 21, 1). Żyzną równiną Gennezaret wspomina Józef Flawiusz (*Bell III 516—521*), a miejscowość Gennezaret wymieniają Ewangelie. Łódź uczniów Jezusa podążyła w kierunku Betsaidy (Mk 6, 45). Po drodze zerwał się przeciwny wiatr (Mk 6, 48; Mt 14, 24), który zmienił kierunek łodzi. Chrystus wylądował z uczniami w miejscowości Gennezaret (Mk 6, 53/Mt 14, 34), gdzie wielka liczba ludzi przybiegła na spotkanie (Mk 6, 55 n; por. też Mt 14, 35).

Archeolodzy próbując wydobyć łódź stanęli wobec technicznych problemów — nasączenie wodą przekraczało bowiem sześciokrotnie ciężar drzewa. W dodatku silne opady deszczu i topnienie śniegu na Hermonie podwyższyły znacznie poziom wody jeziora. Praca, którą

* Niniejszy artykuł powstał głównie w oparciu o: R. Riesner, *Das Boot vom See Gennezaret*, Bi Ki 41 (1986), nr 3, 135—138.